

ЛІНГВІСТИЧНА АТРИБУЦІЯ КАЗАНЬ XVII СТ. В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті розглядається ораторсько-проповідницька проза XVII ст., створена на українських землях. Визначаються її різновиди за ознаками мови, тематики, оригінальності, наявності авторства, способу представлення тексту. В зв'язку із зазначеними параметрами встановлюється специфіка проповідницьких збірників.

Ключові слова: староукраїнська літературна мова XVII ст., оригінальні/перекладні, авторські/анонімні, стародруковані/рукописні, святкові/військові/погребові, староукраїнсько-/польсько-/латинськомовні збірники проповідей.

Проповідь XVII ст. становить науковий інтерес для філологів вже давно. Перші дослідження здійснено ще на межі XIX – XX ст.: [1; 2; 3; 4; 6]. Подальше вивчення проповідництва мало місце в пізньорадянський період, коли значний внесок в історичну лінгвістику зробила І. Чепіга, перевидавши «Ключ розуміння» І. Гаятовського з ґрунтовною передмовою [8]. Однак зі зрозумілих на те причин рукописні казання досліджено значно краще, ніж стародруковані, але загального огляду проповідницької спадщини зазначеного періоду не було здійснено, що зумовило актуальність цієї публікації.

На час XVII ст. жанр проповіді був добре відомий на українських землях. Тяглість гомілетичної традиції бере свій початок з киеворуських часів. У розвитку проповіді прийнято виділяти другу половину XVII ст. з її новим латинсько-польським типом. Але оскільки тексти цього часу відомі читачеві краще, ми спробуємо більше уваги приділити саме недослідженим казанням.

Уже ранньобарокові проповіді представлені різнорідними текстами. Серед них виділимо групу стародрукованих проповідей, які мають вказівку на автора і дату видання. Примітно, що серед них переважають погребові казання: Смотрицький Мелетій «Казанье на чест(ь)ны(й) погребъ... Леонтія Карповича» (1620), Копистенський Захарія «Казанье на чест(ь)ном погрьбѣ Єліссеа Плетенецкого» (1625), Gawath Jakub «Kazanie na pogrzebenie...» (1629), Оксенович-Старушич Ігнатій «Казанье погребовое надъ тѣлом Ілїи Св#тополка» (1641). Погребові проповіді поєднують християнські поховальні звичаї і фольклорний обряд голосіння. Рідше створювались проповіді на поминальні дати, як, наприклад, «Оміліа, албо казанье на роковую пам#ть отца Єліссеа Плетенецкого» Захарії Копистенського. Проповідь поміщено у стародруці після «Лексикона». Текст складається із двох частин. За епіграф взято уривок із грецькомовного Євангелія і його переклад: «схожовалис# цорки Ісраилскїи: жебы вплаковали цорку Сѣфаа Галаадчика» (Коп.). Далі автор коротко зазначає на тому, про що йтиме мова: «перваа часть будетъ w томъ, ижъ смерлыхъ поминати, за них мл#твы и оф#ры приносити... втораа часть, тоестъ, рочную пам#ть w(т)правовати» (Коп., 4). Примітно, що про постать померлого майже нічого не сказано. Характерною рисою цього тексту є глосування; зазвичай на по-

лях коротко окреслюється зміст тексту на аркуші: «мерлому добре чин#чи собн добре чини(т)» (Коп., 24), «пересторога живимъ» (Коп., 25). З-поміж зазначених казань у цій групі виділяється за тематикою проповідь П. Могили «Крестъ Христа Спасителъ и каждого человекъ» 1632), яка відбиває релігійну і соціально-політичну ситуацію сучасності автора. Мовні (особливо теми цього твору проаналізовано науковцем Н. Томою [7].

Другу групу гомілетики початку століття становлять рукописні збірники, які зберігались при Київській духовній академії. Це тексти переважно без авторства, точної дати і місця створення, зі збірників, неоднорідних за будовою. З них розгляньмо найцікавіші з погляду наукового аналізу.

Скорописний збірник першої чверті XVII ст. (Сб. п. чв.) містить переважно виписки з праць Отців і Вчителів Церкви, але серед них є також і оригінальні тексти, такі як дві короткі святкові промови без датування та одна орація на Різдво Христове. Остання датована 1618 роком, більша за обсягом і містить звертання до архимандрита, ректора і до братії. Примітно, що заключна частина у всіх трьох ораціях відрізняється від пізніших казань, для яких характерна коротка молитва: «дай намъ Хе□ Бж□є нш□ъ голосъ той почуви, Аминь» (Гал.). Тим самим роком датована і четверта, коротша, польськомовна промова на Різдво, в якій чітко не виділено структурних частин, але за побудовою і використовуваними прийомами вона близька до інших барокових казань. Порівняймо початок цієї проповіді й іншої – «Наука на де(н)<:> триднєвнаго воскресєния господа нашего иисусъ Ха□» – з рукописного збірника з Волині, приблизно того самого періоду (Каз. Вол.):

«Jak wielkie wesele, iak wielką radosc, jak wesąłą nowinę dzien dzisiejszy nam przynosi.»

«Ст□о сєго дн# прєсла(в)ное и веселое. такъ далеко превъшає(т) всh иные пра(з)ніки и ст□а ро(з)ные.»

Такий початок задає емоційний тон казання, налаштовує слухача на урочистість і знаменність події. Крім того, подібна вступна частина є нетрадиційною для греко-візантійської проповіді, є новаторським елементом.

Рукописний збірник першої половини XVII ст. (Каз. Св.) складається зі слів Святих Отців і проповідей, оригінальність яких не встановлено. Однак за своєю структурою вони є унікальними: після назви казання є його зміст – «Роздхленіє речи», після якого – коротка цитата з Святого Письма (як епіграф до проповіді), далі – «фигура», тобто коротка історія, яка є ключем до прочитання ідеї казання, подібно до того, що у Галятовського називається «темою». Переосмислення і співвіднесення її із актуальною подією, на яку складено гомілію, формує очікування реципієнта від нинішнього тексту. Наприклад, у «Казанні на ст□ого Стефана преподобномученика», представлено таку «фігуру» із Старого Заповіту: «Невинный внъ израе(л)чикъ Нава(т) кгда незбожному цр□у Ахавц, которую w(т) про(д)ков(в) своихъ мн(л) винницу, не хотх(л) з ней qступити оскаржонный в(ъ) стродливо(м) жару проклятого злостр(с)ті# безбожной Єлизавели, за мандато(м) црк(в□)ны(м) каменїє(м) бы(л) побитый» (Каз. Св., 20). Далі мовець порівнює святого Стефана з Наватом, як оновлення образу: «новый якійсь израелита Стефанъ мовлю м(ч□)никъ».

Серед перекладних є «Збірник слів на Господні й Богородичні свята й пам'яті святих» (Сб. Госп. Бог.), написаний церковнослов'янською мовою. Певна кількість текстів має специфічний жанр – слово-похвала. Покрайніх записів досить мало; більша їх кількість – вказівка на джерело, яке цитується/переповідається у тексті. Також трапляються глосування: тһм(ъ) же братіе, егда хоте(м) мл(с□)твнн творити незри(м) на трушеніе (на полях: *расточеніе*) имһнн#, но зри(м) на събраніе правды... не зри *ттимаго* (на полях: *расточиттаго*) богатства. У першому випадку народнорозмовний елемент замінено на церковнослов'янський. Перша заміна тягне за собою другу з метою збереження послідовності. В іншій проповіді натрапляємо на перефразування, спричинене бажанням дохідливіше пояснити: ««коже сво# твор#ше свһтлы, цвһтнн(м) шаромь всюдѣ қрашаемь» – «коже иконописцы по стена(м) или на досках цвһтнн(м) шаро(м) свһтлы вьвбражають образы».

«Книга трет## казан# розные» (Трет.) – скорописний збірник, в якому казання поділено на декілька розділів: військові, погребові і казання на молитвах. За дослідженням С. Голубева, цей збірник є перекладом з відомого польського проповідника Петра Скарги, з певними змінами і підлаштуваннями до православного слухача [5, 97]. Однак, як відомо, тогочасне перекладацтво було не скільки точним й однозначним, скільки креативним і вільним. Писарі-перекладачі відчували себе повноцінними співавторами, які не лише змінювали мовний код, але й додавали багато суб'єктивного.

Ще один перекладний збірник – це «Поученія разныя» (Поуч.). Він містить проповіді на недільні свята усього року, є перекладом з грецької 1407 року. Такий самий, але повніший за обсягом збірник зберігся з XVI ст. [5, 97]. Очевидно, що велика кількість перекладів і списків свідчить про майстерність проповідей і популярність збірника. Розгляньмо уривок однієї з проповідей, який свідчить про метафоричність і образність збірника: «Пост(а)ра(и)мос# (ж) и мы братіе мл□твую и постом... бһсо(в)ски(х) покқшеннй w(т)бһгнути» (Поуч., 142 зв.). Молитву і піст далі названо двома крилами, які рятують людину. Так, людина своїми крилами може дорівнятися до янгола своєю без гріховністю і благочестивістю.

Серед іншомовних гомілетичних збірників, створених на українських землях, назовемо польськомовний збірник «Kazania» на свята Богородиці XVII ст., рукопис польською, латинською і староукраїнською мовами «Memoriale volume ex variis authoribus pro necessitate consncionali...» і посібник для складання проповідей «Libellus variorum annotationum».

Найвідомішими є стародруковані проповідницькі збірники другої половини XVII ст., які належать провідним тогочасним суспільно-політичним діячам, представникам Києво-Могилянської колегії: Лазарю Барановичу, Іоанікію Галятовському, Антонію Радивилівському. Чернігівський архієпископ Л. Баранович є автором двох збірників проповідей «Меч духовний» (1666, 1668) і «Труби словес проповідних» (1674, 1679). В «Мечі духовному» поміщено слова і повчання на неділі цілого року і на рухомі свята, від Воскресіння до Великої суботи. Інший збірник, «Труби словес», складається із проповідей на свята і дні святих. Л. Баранович чинив розсудливо: присвячуючи свої проповіді цареві Олексію Михайловичу, він здобував його прихильність і підтримку, тому збірники пропускалися цензурою і перевидавалися. Баранович не розділяв принципу, закладеного І. Галятовським й А. Радивилівським, – писати близькою до народної мовою. Мова

його доробку – церковнослов'янська з незначним відсотком українських елементів. Пізніше його критикували різні дослідники, вслід за М. Костомаровим, який звинувачував Барановича за поверховість і надуманість використовуваних ним порівнянь, витійство, пишномовність, які переважали над зв'язністю думок і багатством уяви; такі проповіді в свій час могли подобатися хіба що книжникам, які ганялися за словами і виразами, але, напевно, не могли бути зрозумілими народу [1, 381].

І. Галятовський увійшов в історію культури насамперед як проповідник і автор першого гомілетичного трактату «Наука, або спосіб зложеня казаня». Центральним збірником доробку Галятовського є «Ключ разумнія», який багато перекладався, перевидавався і часто цитувався. Галятовський вважається представником нового типу проповіді; якщо стара проповідь була екзегезою біблійного тексту у морально-повчальному дусі, то в проповіді другої половини XVII ст. матеріал Святого Письма становить тільки її складову частину [8,11]. Новий казнодія добирає матеріал з географічних, історичних та біологічних джерел з метою розширення кругозору читача. Однак у цьому Радивилівський перевершив Галятовського. Крім різноманітних книжних прикладів, у своїх текстах проповідник Антоній Радивилівський використовував велику кількість народних елементів: прислів'їв і повір'їв. Можливо, через таку неканонічність його обидва збірники (1676, 1688) було надруковано без дозволу цензури. Як зауважує дослідник його спадщини М. Марковський, рукописні збірники є повнішими. Вони містять військові казання до воїнів і посполитих людей під час війни з турками і татарами, але соціально-політичне проповідництво є більш властивим для польськомовної традиції (П. Скарга, Ф. Млодзяновський).

Найпізнішим для XVII ст. є рукописний збірник проповідей 1690-х років, який приписують Варлааму Ясинському, однак за своїми рисами він є ближчим вже до наступного періоду.

У підсумку відзначимо, що казання XVII ст. не є однорідними, тому не підлягають узагальненню. Для них характерна прив'язаність до традиції, але й відкритість до інновацій. Для першої половини характерним є мовне і тематичне розмаїття: стародруковані оригінальні погребові проповіді написані староукраїнською з великим відсотком церковнослов'янзмів і мають зазначеного автора, дату й місце створення, серед рукописних (скорописних/напівуставних) є як оригінальні, так і перекладні проповіді, на Христові й Богородичні свята і військові. Автор, місце і точний час створення залишається невідомим. Для рукописних проповідей характерний вияв суб'єктивного начала, оскільки вони не підлягали цензурі. Друга половина століття позначена меншою тематичною і мовною розмаїттю, а також меншою кількістю збірників, хоча вони є оригінальними, авторськими і більшими за обсягом. Завдяки чиннику доступності, останні є достатньо дослідженими, тому на сьогодні значну перспективу для наукового вивчення мають саме рукописні казання.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- Бар. – Баранович Л. Трубы словесъ проповдных. К., 1674. – Ст.-др. ЦНБВ.
Гал. – Галятовський І. Ключ розумнія. К., 1659. – Ст.-др. ЦНБВ.
Каз. Вол. – Казання, перша половина XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ.
Каз. Св. – Казання, початок XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ.

- Коп. – Омілія, албо казанье на роковую памѣть отца Єліссея Плетенецкогw» Захарїї Копистенського, 1630. – Ст.др. ЦНБВ.
- Поуч. – Збірник повчань, перша половина XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ.
- Рад. – Радивилівський А. Вѣнецъ Хѣ въ, К., 1688. – Ст.-др. ЦНБВ.
- Сб. п. чв. – Збірка казань, XVII ст.– Рукоп. ЦНБВ.
- Трет. – Книга третя каза(н)я розные, перша половина XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях / Н.И. Костомаров. – К., 1884. Т.2. глава 9. – 432 с.
2. Марковский М. Антоній Радивилівській, южно-руссій проповѣдникъ XVII в. / Н. Марковский // Университетские известия. – Киев, 1894. – № 4, 7, 9, 1
3. Маслов С.И. Казанье Мелетия Смотрицкого на честный погреб Леонтия Карповича / С.И. Маслов. – К., 1908.
4. Огієнко І. Научные знания в «Ключе Разумения» Іоаникія Галятовскаго, южно-русскаго проповедника XVII века / І. Огієнко. – К., 1913. – 33 с.
5. Петровъ Н.И. Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ / Н.И. Петров. Вып. 1-3.1891-1904.
6. Сумцов Н. Обзоръ содержанія проповѣдей Іоаннікія Галятовскаго / Н.Ф. Сумцовъ. – Х., 1913. – 14 с.
7. Тома Н. Мовні особливості казанія Петра Могили «Крестъ Христа Спасителѣ и кождога челоуѣка» / Тома Н.М. // Лінгвістичні студії. Вип.21. – К., 2010. С. 308-311.
8. Чепіга І.П. «Ключ розуміння» Іоаннікія Галятовського – видатна пам’ятка української мови XVII ст. / І.П. Чепіга // Галятовський І. Ключ розуміння ; Підгот. І.П. Чепіга. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 32-50.

Стаття надійшла до редакції 08.09.14

Ю. Олешко, аспірант

КНУ імени Тараса Шевченка, Київ

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ АТРИБУЦИЯ КАЗАНИЙ XVII В. В СТАРОУКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается ораторско-проповедническая проза XVII в., созданная на украинских землях. Определяются ее разновидности по признакам языка, тематики, оригинальности, наличию авторства, способа представления текста. В связи с указанными параметрами устанавливается специфика проповеднических сборников.

Ключевые слова: *староукраинский литературный язык XVII в., оригинальные/переводные, авторские/анонимные, старопечатные/рукописные, праздничные/военные/погребальные, староукраинско-/польско-/латинскоязычные сборники проповедей.*

Y. Oleshko, post-graduate student

Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

LINGUISTIC ATTRIBUTION OF SERMONS OF THE 17TH CENT. IN THE OLD UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

The paper deals with oratorical preaching prose of the 17th cent., which has been created on the Ukrainian territory. The analysis identifies its variations basing on language, theme, originality, authorship availability, method of text presentation.

Key words: *Old Ukrainian literary language of the 17th cent., original/translated, authorized/anonymous, old-printed/handwritten, holiday/military/funeral, Old Ukrainian/Polish/Latin collections of sermons.*

УДК 811.112.2

О. Стасюк, к.філол.н., асист.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ РЕПЛІК З МІСЦЯ (на матеріалі парламентської комунікації ФРН)

У статті визначено лексико-семантичні особливості реплік з місця у парламентській комунікації ФРН. З'ясовано роль оцінної лексики у цьому типі тексту.

Ключові слова: *дисфемізм, оцінне значення, парламентська комунікація, парламентська репліка з місця.*

Одним із основних напрямків сучасної лінгвістики є вивчення інституційної комунікації. Серед галузей інституційної комунікації одне з чільних місць посідає політична комунікація. Провідною складовою політичної комунікації в країнах парламентської демократії є парламентська комунікація. Значну увагу лінгвістів привертає вивчення жанрового різноманіття парламентських текстів [1–3]. Серед жанрових різновидів парламентської комунікації найкраще дослідженою є парламентська промова як різновид політичної промови [див., напр., 4]. Водночас важливу роль у парламентській комунікації ФРН відіграють репліки з місця (нім. “Zwischenruf” або “Zuruf”). Вивченню цього типу тексту присвячено низку праць німецьких дослідників, зокрема А. Буркгардта [5] та Р. Кіпке [6]. У цих працях вчені зосереджують свою увагу на прагматичних характеристиках парламентських реплік з місця та їхній ролі в парламентській комунікації. Окрім того, детально аналізується їхня синтаксична структура. Водночас потребують подальшого вивчення лексико-семантичні особливості цього типу тексту. Саме тому метою цієї статті є з'ясування лексико-семантичних особливостей реплік з місця в парламентській комунікації ФРН.

Виконане дослідження свідчить про те, що значну роль у парламентських репліках з місця відіграють лексичні одиниці, які містять оцінні семантичні компоненти. Це зумов-